

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Yıl : 1966

Cilt : XIV

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ . 1967

Yayın Komisyonu :

Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN, *Dekan*

Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN, *Başkan*

Prof. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU

Prof. M. Tayyib OKIÇ

Doç. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU

Doç. Dr. Bahriye ÜÇOK

Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU, *Sekreter*

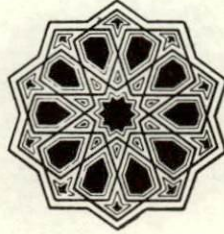
Yıl : 1966

Cilt : XIV

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ . 1967

DERGİMİZİN BU SAYISI,
ÖLÜMÜNÜN 400. YILDÖNÜMÜ DOLAYISIYLA
KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN'IN
AZİZ HÂTIRASINA SUNULMUŞTUR

Kanunî Sultan Süleyman'ın Sigetvar seferine giderken Erdel beyi'ni kabulü, Bak. Feridûn Ahmed, *Nüzhetu'l-Ahbar der Sefer-i Sigetvar*, v. 16 b, TSMK, Hazine 1339.

İ Ç İ N D E K İ L E R

Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN, <i>Celâl-zâde Salih'in Süleyman-nâmesi</i>	1
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN, <i>L'amour Divine et La Danse Mystique</i>	13
Prof. M. Tayyib OKIÇ, <i>Hadiste Tercümân</i>	27
Doç. Dr. Cavit SUNAR, <i>Tasavvuf ve Kur'an</i>	53
Doç. Dr. İbrâhim Agâh ÇUBUKÇU, <i>Türk Filozofu Fârâbî'nin Din Felsefesi</i>	67
Doç. Dr. Bahriye ÜÇOK, <i>İslâmda Mûsiki Üzerine</i>	83
Doç. Dr. Hikmet TANYU, <i>Yahudiliğin Kutsal Kitapları ve Esasları</i>	95
Dr. Talât KOÇYIĞİT, <i>Ahâd Haberlerin Değeri</i>	125
Osman KESKİOĞLU, <i>İslâmın Bugününe Bir Bakış</i>	143
Fevziye Abdullah TANSEL, <i>Mehmed Nazmi Paşa</i>	155
Dr. Hüseyin ATAY, <i>İslâm Felsefesinin Doğuşuna Dair</i>	175
Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU, <i>Tunusta Dayıların Ortaya Çıkışı</i> ..	189
Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU, <i>ظهور الدايات بالقطر التونسي</i>	203
Osman KESKİOĞLU, <i>Ahmet Cevdet Paşa</i>	221
Süleyman ATEŞ, <i>Zikir</i>	235
Dr. S. al-MUNACCİD, Çev.: Dr. M. HATİBOĞLU, <i>Arabça Yazmaların Neşir Kaideleri</i>	245
Prof. H. BODENSTEIN, Çev.: B. MAKSUDOĞLU, <i>Yarının Öğretmeni Neleri Bilmelidir?</i>	263

Nekroloji :

Fevziye Abdullah TANSEL, *Memleketimizin Acı Kaybı : Fuad Köprülü* 267

Kitap Tanıtma ve Tenkidleri :

Prof. M. Tayyib OKIÇ, *Dımaşktaki Fransız Enstitüsünün Son İslamî Neşriyatı* 283

Doç. Dr. Yaşar KUTLUAY, *God and Man in the Koran* 293

Dr. İsmail CERRAHOĞLU, *Warakat 'ani'l-Hadaret'l-'-Arabıyya* 295

Dr. İsmail CERRAHOĞLU, *Histoire de l'Ecole Malikite* 301

Prof. Dr. Tayyib OKIÇ, *Hedâik Fecrinâ* 307

Doç. Dr. Cahit ŞİNAK, *Yabancı ve Kur'an* 313

Doç. Dr. İbrahim AğabülÜKÇÜ, *Türk Felsefesi* 317

Doç. Dr. Bahadır İÇÖK, *İstanbul Mescidi-i Azzam* 323

Doç. Dr. Hikmet TANYU, *Yahudiğin Kültürel Katkıları ve Akademi* 329

Doç. Dr. Talat KOCYİĞİT, *Abdül-Habib'in Hâfız* 337

Osman KESKİNGİL, *İslamın Bugünkü Bir Durumu* 343

Fevziye Abdullah TANSEL, *Mahmed Kazım Paşa* 353

Dr. Hasan ATAY, *İslâm Felsefesinin Bugünkü Durumu* 373

Dr. Mehmet MAKSUDÖĞLU, *Tamamı Derslerin Özetleri* 389

Dr. Mehmet MAKSUDÖĞLU, *İslâm Felsefesi* 393

Osman KESKİNGİL, *İslâm Felsefesinin Bugünkü Durumu* 397

Osman KESKİNGİL, *İslâm Felsefesinin Bugünkü Durumu* 407

Dr. S. al-MEZ'ZAGİD, *Çevre Dr. M. HATTİBOĞLU, Felsefe* 413

Osman KESKİNGİL, *İslâm Felsefesinin Bugünkü Durumu* 417

Prof. H. RUDENSTEIN, *Çevre B. MAKSUDÖĞLU, Felsefe* 423

Osman KESKİNGİL, *İslâm Felsefesinin Bugünkü Durumu* 427

Z İ K İ R

ŞÜLEYMAN ATEŞ

Zikir, sülâsinin birinci babından masdar'dır. Anmak, şan, şeref, öğmek, namaz ve duâ manalarına gelir. Cem'i: zükûr ve ezkâr'dır. İlâhiyatçılar, Kur'an'da, zikrin on yedi manada kullanıldığını tesbit etmişlerdir. Sûfiyye ıstilahında zikir, Allah'ı belirli cümleler veya kelimelerle anmak demektir. Allah'ı anmak, en büyük ibadettir. Bu hususta pek çok âyet ve hadîs vardır. Zikri emreden âyetlerden birkaçı:

"Artık, beni zikredin ki ben de sizi zikredeyim, bana şükredin, nankörlük etmeyin"¹.

"Ayakta, oturarak ve yanlarınız üzerine yatarken Allah'ı zikredin"².

"Allah'ı çok zikredin ki felâha eresiniz"³.

"Rabbimin ismini zikret, halktan kesilerek O'na teveccüh et."⁴

"Rabbimi çok zikret ve sabah akşam tesbih et"⁵.

"Ey mü'minler, mallarınız ve çocuklarınız, sizi Allah'ın zikrinden alkoymasın"⁶.

"Nefsinde ağlaya, sızlaya, korkarak, fakat bağırıp çağırmadan sabah, akşam zikret; gafillerden olma"⁷.

"O erkekler ki onları ne ticaret, ne de alışveriş, Allah'ı zikretmekten ve namaz kılmaktan alkoymaz"⁸.

1 Bakara suresi, 153

2 Nisa suresi: 103.

3 Cumu'a suresi: 10

4 Müzzemmil suresi: 8

5 Âl-i İmran suresi: 41

6 Münafikûn suresi: 9

7 A'raf suresi: 205.

8 Nur suresi: 37

“Allah’ın zikrinden kalbleri kararmış olanlara yazık!”⁹

“Sonra derileri ve kalbleri Allah’ın zikrine yumuşar”¹⁰.

“Şüphesiz Ancak Allah’ın zikriyle kalbler huzura erer”¹¹.

Ve bak: 21 /23, 15 /87, 46 /17, 135 /3, 227 /26, 24 /18, 200 /2, 45 /29*

Zikir hakkında varidolan Hadislerden birkaçı:

“Ben, kulum, beni zikrettiği zaman beni nasıl sanıyorsa öyleyim, Onunla beraberim. Kulum, beni kendi içinde zikrederse ben de onu kendi nefsimde zikrederim. Beni cemaat içerisinde zikrederse ben de onu daha hayırlı bir cemaat içerisinde zikrederim. Bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşıyorum. Bana bir kulaç yaklaşırsa ben ona bir ba’ (iki kulaç) yaklaşıyorum. O, bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak giderim.”

“Malik ibnu Yuhamer, Muâz ibn Cebel’in kendilerine şöyle dediğini söylüyor: Resûlullah’tan duyduğum son söz şu oldu: “Allah’a hangi amel daha hoş gelir?” dedim. “Dilin, Allah’ın zikriyle ıslanmaş olarak ölmendir, “buyurdu.”

“Size, amellerinizin en iyisini, Rabbiniz huzurunda en temizini ve derecelerinizde en yükseğini, altun ve gümüş infakından hayırlısını, düşmanla karşı karşıya gelip siz onların, onlar sizin boyunlarınızı vurmaktan daha iyisini söyleyeyim mi? Evet, dediler. “Allah’ı zikretmek.” buyurdu. Muâz ibnu Cebel: zikrullah’tan daha fazla insanı Allah’ın azabından kurtaracak bir şey yoktur, dedi.”

“Her şeyin bir cilâsı vardır, kalblerin cilâsı da Allah’ı anmaktır. İnsanı Allah’ın azabından en çok kurtaracak şey, zikrullah’tan başkası değildir.” (Allah yolunda cihad da mı değil?’ dediler, “Hayır, kesilinceye kadar vuruşa dahi.” buyurdu.”

“Rabbımı zikredenle etmiyen, diri ile ölü gibidir.”

“Bir kavim oturup Allah’ı zikrederse melekler onları kuşatır, rahmet onları kaplar, üzerlerine sekine (huzur, feyiz) iner. ve Allah onları yanındakilere zikreder”¹².

9 Zümer suresi: 22

10 Zümer suresi: 23

11 Ra’d suresi: 27

(*) Bölü çizgisinin üstündeki rakamlar âyet numaralarını, altındaki rakamlar Sure numaralarını göstermektedir.

12 at-Tarğîb wa’t-Tarhîb, C. 2, S. 393-408, Mısır 1373/1954.

“Allah, Allah diyen kimseler üzerine kıyamet kopmaz.”

“Cennet bahçelerini gördüğünüz zaman orada otlayınız.” Cennet bahçeleri nedir? Diye soruldu. “Zikir meclisleridir.” buyurdu. Bir hadis-i Kutside:

“Ben, beni zikredenin yanında oturan arkadaşıyım”¹³ buyurulmuştur.

Zikir, önceleri beş vakit namazdan ayrı olarak gece veya gündüz muayyen saatlerde nafîle namaz kılmak ve duâ etmek anlamlarında kullanılırdı. Umumiyetle dört rek'at kılınan namazdan sonra besmele, tehlil, tekbir, tesbih, salâvat-i şerife okunur, istiğfar ve isti'âze edilirdi. Vird kelimesi de bu anlamı taşımaktadır.

Zühd ve takvâ gittikçe gelişip tasavvufî kuruluşları, derviş teşekküllerini meydana getirince zikir de esaslara bağlandı. Her tasavvufî teşekkülün kendine mahsus zikir veya virdi vardır. Bu fark, kurucuların içtihadından doğmaktadır. Her okulun kurucusu tarafından konulan zikir sayısı ve şekli, sonradan gelen o okula mensup önderler tarafından az çok tadilâta uğrar. Bazı okullar “Allah, Allah” lâfza-i Celâlini zikrederler. bir kısmının zikri” LÂİLÂHEİLLALLAH”tır. Esmâü'l-Hüs-nâ'yı zikredenler de vardır.¹⁴

Zikir üçe ayrılır:

1 - Zikr-i Celî veya zikir-i Cehrî, 2- Zikr-i Hafî veya zikr-i Sırrî, 3- Zikr-i kalbî.

1 - Yüksek sesle yapılan zikir, Celî veya Cehrî zikirdir.

2 - Nefesle yapılan zikir, Hafî veya Sırrî zikirdir.

3 - Sadece kalben tefekkür suretiyle yapılan zikir, kalbî zikirdir.

Fahru'd-Dîn-i Razî zikri: Lisanın zikri, kalbin zikri, ruhun zikri şeklinde bölümlere ayırıyor ve bunları izah ediyor: “Dilin zikri: tesbihe ve temcide delâlet eden kelimeleri söylemektir. Kalbin zikri: Allah'ın zatına ve sıfatlarına dair hükümlere vakıf olmak için emir ve nehiy gibi teklifler üzerinde düşünmek ve Allah'ın yaratıklarının esrarına dalmaktır. Uzuvarın zikri: Uzuvarın ibadette kullanılmasıdır. Bu-

13 at-Tarğîb wa't-Tarhîb C. 2, S. 402; Müntehabat-i Nafi'a-i Risale-i Kuşayriyye S. 174-177, Abdunnafi', İst. 1307

14 Bak: Shorter Encyclopedia of İslâm, Dîkr ve wîrd maddeleri; Osmanlı tarih Deyimleri ve terimleri sözlüğü, C. I. s. 573, C. 3, s. 659.

nun için Allah namaza zikir adını vererek: “Fes^caw ilâ zikrillâhi: Allah'ın zikrine koşunuz” buyurmuştur. Gözlerin zikri: ağlamak, kulakların zikri: dinlemek, dilin zikri: hamd-ü sena etmek, ellerin zikri: Allah yolunda vermek, bedeninin zikri: vefa, kalbin zikri: Allah'tan korkmak ve rahmetini umma (hawf-u reca). Ruhun zikri: teslim ve rızadır¹⁵.

Bir tasavvuf okuluna giren dervişe zikir iznini dinî önder apdestli olarak تنها bir yerde yüzleri birbirine karşı, diz dize oturmuş oldukları halde verir. Talebeye, intisabından önce bir de istihare yaptırmak sünnet sayılır. Bir okula girenler, o okulun günlük evradını yapmak zorundadırlar. Kadirîler Cehrî zikri telkin ederler. Nakşîlerin zikri, Zikri Hafidir.

A- Cehrî Zikir: Bu zikirde Lâilâhe illallâh, Subhânellâh, Elhamdülillâh, Allahu ekber, Estağfirullah veya Esmâü'l-Husnâ'dan bir isim çekilir. Toplu zikirlerde önce İlâhiler okunur, dinî bir vecd meydana getirilmeğe çalışılır. Sonra zikre başlanır. Özel meclislerde dervişlerin iştirakiyle yapılan cum'a zikirlerine (Hadra) denir. Zikri, dinî önder idare eder. Bazan zikirde mazhar da çalınır. Bir düzen içerisinde (Ritm ile) Lâilâhe İllâllâh, Hayy, Hayy veya Allah, Allah kelimeleri dilden kalbe hızla vurulmak suretiyle vücut diz çöktüğü yerde öne arkaya hep beraber sallanır. Mevlevilerde sema' yapılır¹⁶.

B- Hafî zikir: Münferit yapılan bir zikirdir. Şafaktan önce kalkılır, teheccüt namazından sonra gözler yumulur, kalbe teveccüh edilir ve verilen evrad nefesle çekilir. Nakşîlerde beş bin lâfza-i Celâl çekmekle başlar. Salik, ruh makamlarını aştıkça her makam için beşer bin ilâve edilir. Böylece Lâfza-i Celâl sayısı yetmiş-seksen bine kadar çıkar. Fakat bu sayılardan maksat, Allah aşkına ermek, zikrullah'ı vücuda hakim kılmaktır. Zikrullah'ın bütün vücudu sarmasına *zikr-i Sultânî* denir. Bu takdirde artık sayı ve tesbih bir yana bırakılır. Hattâ zikirde de vaz geçilir. Çünkü salikin vücut-i fânîsi aradan çekilmiş, bütün vücut mezkûr (Zikredilen Hak) kesilmiştir. Tabîî bu makamın lâfım eden çoktur ama sırrına eren azdan azdır. Bu makamın bir amı, cihan değer¹⁷.

Bursa'lı İsmail Hakkı, Ruhü'l-Beyân'da “Ey iman edenler, Allah'ı çok zikrediniz.” âyet-i Kerimesinin tefsirinde şöyle diyor: “Zikir çeşit-

15 at-Tarğib wa't-Tarhîb, C. 2, S. 399 dip not

16 Shorter Encyclopedia of İslâm, Dîkr ve wîrd maddeleri, E.J. Brill, 1953

17 Hamdi Yazır Hak Dini Kur'an Dili, C. 1, S. 540-541

lere ayrılır, şöyle ki: Mezkûru düşünmeden, sırf lisan ile zikirdir ki bu, mutlak surette reddedilmiştir. Lisan ile zikredip, kalben de mezkûru (zikredileni) ve O'nun eserlerini düşünmektir ki ebrarın (iyilerin) zikri budur. Öncekine nisbeten bu, bir derece daha makbul ise de bunda da üns, huzur ve fena yoktur. Bazıları da lisan, akıl ve kalb ile zikreder ama mezkûr ile üns, O'nda fena yoktur. Bu, Mukarrebundan olan müptedilerin zikridir. Ebrarın zikrine nisbeten bu, daha makbuldür. Lisan, akıl, kalb, ruh ve sır ile hep beraber zikretmektir ki nebilerin, velilerin, ekmellerin ve al-mukarrebun'un zikri bu suretledir. İşte tam makbul olan zikir budur. Hazret-i Peygamber (A.S.): "Bu kalbler de demir gibi paslanır. (Yâ Resulâllah, o halde cilâsı nedir? Denildi). Allah'ın kitabını okumak ve O'nu çok zikretmektir." buyurdu."¹⁸

İmam Gazalî şöyle diyor: "Zikrullah'ın şerefinden dolayıdır ki şehadet rütbesi büyük olmuştur. Çünkü esas gaye, son nefestir. Yani kalb masiva ile tamamen alâkasız, Allah'a dalmış bir vaziyette dünyayı terk edip Allah'a yönelmektir. Şimdi eğer kul Allah'ta müstağrak olmağa gücü yeterse bu insan, savaş safında ölmüş gibidir. Çünkü canından, ailesinden, malından, ve çocuklarından tamamen arzusunu kesmiştir. Hattâ dünyadan tamamen vaz geçmiştir. Zira dünya, yaşamak için sevilir. Halbuki Allah'ın aşkı ve rızasını kazanmak çabası içerisinde olan o kul için hayatın kıymeti yoktur. İşte bu, Allah indinde en büyük noktadır. Ve bundan dolayıdır ki şehadet, büyük mertebeyi haiz olmuştur"¹⁹.

ZİKRİN, TASAVVUFTA ALDIĞI DERİN MANAYI, ERZURUM'LU İBRAHİM HAKKI MA'RİFETNÂME'SİNDE TAFSİLÂTIYLA ANLATIR.

Özeti aşağıdadır :

"Zikrullah, üç dereceye ayrılır: Kelimelerle yapılan dilin zikri. Bunda huzur yoktur. Ama buna devam ede ede zikir kalbe işler. Dil durur, kalb kendiliğinden Allah'ı zikreder. Nefesiyle gizlice Allah, Allah veya Lâilâhe illâllah diyen kimse, lisanî ve kalbî zikri beraber yapmış

18 Ruhu'l-Beyan, İsmail Hakki, C. 3, S. 125-6-, Matbaa-i Âmire, 1286.

19 at-Tarğîb wa't-Tarhîb, C. 2, S. 408, Not: 1

olur. Bir an gelir ki zikir, kalbden bütün vücuda yayılır. Ruhu sarar. Bu da ruhun zikridir.

“Zikrullah ile gece gündüz uğraşan kimsenin kalbinden hikmet-nurları parlar. Evvelâ şimşek gibi çakar, geçer. Sonra yine çakar, fakat daha uzun kalır. Ve nihayet her tarafını kaplayan nurlar, ilm-i ledünnî sırlarını basiret gözüne açar. Hafî (gizli) zikre devamdan müstağrakat-i selâse (Üç kendinden geçme, dalma halî) denen üç netice meydana gelir:

1 – Zikrullah ile kötü parçalar yanar, vücut, Allah'ın zikrine müstağrak olur (kendinden geçer, dalar). Vücudunun her zerresinde davul zurna sesleri, sahile çarpan deniz dalgalarının sesleri, çakıllarla çarpışan nehir sularının sesleri, yapraklarla oynaşan rüzgâr hışırtısı sesleri gelir. Salık bundan büyük zevk duyar. İnsan vücudu yerde ve gökte bulunan maddelerin özetidir. Bunların seslerini duyması, bunların tesbihlerini vücudunda işitmesi içindir.

2 – Zakirin başı üstünde daire şeklinde bir açıklık belirir ve oradan üzerine zulmet (karanlık) iner ki bu, vücut zulmetidir. Sonra nur iner ki bu da zikrullah nurudur. Sonra HAZRET (HUZUR) iner ki bu da gönül huzurudur. Böylece tam bir huzura kavuşur. Bu halde kalbi Allah'ı zikretmeğe o kadar meftundur ki hiç zikirten kesilmek istemez. Hattâ zakir, zikirten ayrılmak istediği zaman, kalbi zikrullah arzusuyla ana karnındaki çocuk gibi oynar. Çok zakirler, kalblerinden zikir sesi duyarlar.

3 – Üçüncü istiğrak ise zikrin, gönülden sırra geçmesi ve zakirin mezkûr'da kaybolmasıdır. Bütün uzuvları zikrullah ile meşguldür. Kendisi istemese de zikir onu bırakmaz. Gafletten uzak tutar. Etrafında sâf ateşler, üstünde çıkan ve inen birtakım nurlar görür. O kadar zikreder ki lisanın zikri, kalbin zikrine; kalbin zikri, sırrın zikrine; Sırrın zikri, Ünsün zikrine; Üns'ün zikri Kuds'ün zikrine döner. Ve ruh, nefsin hükmünden kurtularak ma'rifet-i Mevlâ'ya yol bulur.

Bu inen ve çıkan nurlar, zikir nurlarıdır. Sâflaşan ruhun akisleridir. Nurlar, camlar içerisinde parhyan inci gibi sâftır. Vücut, sâflığın son noktasına ulaşmıştır. Artık vücudu bu derece zikir kaplayıp ruh güneşi doğduktan sonra aşk ve mahabbet ateşi zikreden insanın varlığını tamamen yakarak Mezkûrdan başka bir şey bırakmaz. İşte *FENA-Fillah* (*Allah'ta fanî olma*) denen mertebe budur. Ve kalb o zaman Mezkûr ile Mütesselî olur.

Bu şekilde zikreden zakirin uzuvlarında ve mafsallarında bir nevi' ağrı hasıl olur. Bu ağrı, birazcık yanma ile kalbinde de belirir. Fakat bunlar, çok zevkli ağrılardır.

Kalbî zikirden sırrî zikre ulaşan kimsenin buna güvenerek zikri azaltması çok tehlikelidir. Zira kalb penceresi tedricen açıldığı gibi tedricen de kapanarak büsbütün karanlıkta kahr: "Benim zikrimden yüz çeviren kimseye dar bir geçim vardır ve onu kıyamet gününde kör olarak haşrederiz." (Tâhâ: 124) âyetinin kahri altına girer. Allah korusun.

Basireti açılan kimse ledünnî ilimlere vakıf olur. Eğer cezbe gelmezse o ilimlerle uğraşır, durur. Ama Allah'ın lûtfiyle cezbe kapılanlar, vahdet denizinin dalgalarından ibaret olan ledünnî ilimleri de bırakarak deryada kaybolup giderler.

Zikir, lisanından kalbine geçince zakirin diline namaz dışında nice yıllar zikir gelmez. Bunun alâmeti, zikrin sırra ulaşmasıdır. Bunun alâmeti ise: Zakir sustuğu zaman zikrullah'ın iğne ucu gibi zakirin diline batırılmasıdır. Ve yüzünün tamamen dil kesilmesidir. Ruhuna zikrullah sinen kimsenin, artık Allah'ın ismini dili ile tekrarlamasına da lüzum yoktur. Çünkü aradığını bulan kimsenin bulduğunun yanında da ismini tekrarlaması abes olur"²⁰.

"İrfan yolunda yürüyen kimse, üç konaktan geçer: Fena Âlemi, Cezbe Âlemi, Kabza Âlemi. Fena âleminde Lâilâhe illâllah kelimesine devam eder. Cezbe Âleminde Allah, Allah diye zikreder. Kabza Âleminde Hû, Hû, Hû; Diye zikretmelidir. Çünkü Lâilâhe illâllah kalbleri açıcı; Allah ism-i Celîli ruhları açıcı; Hû ise sırları açıcıdır"²⁰.

İbrahim Hakkı, zikrin bu sayılan neticeleri vermesi için zikirde ri-âyet edilmesi gereken âdabı şöyle sıralamaktadır:

- 1 - Zakir, önce kalbini, bütün meşgalelerden temizlemelidir.
- 2 - Gusletmeli veya abdest almalıdır.
- 3 - İki rek'at namaz kılmalıdır.
- 4 - Hoş kokulu, temiz bir yer bulmalıdır.
- 5 - O yerin temiz bir köşesine i'tikâf ihramını asıp bir seccâde sermelidir.
- 6 - Seccâde üzerinde kibleye yönelerek bağdaç kurmalı, ellerini bacakları üzerine koyup sessizce zikretmelidir.

- 7 - Gözü yumarak batını hislerin açılmasına çalışmalıdır.
- 8 - Dinî önderin hayalini zihnen karşısına alıp himmet isteğiyle ona mahabbet ederek ruhaniyetine ermelidir.
- 9 - Gece kaim, gündüz saim olmalıdır (Gece namaz kılmalı, gündüz oruç tutmalıdır).
- 10 - Çok açlıktan ve çok toklukta kaçınarak hayvan eti olmıyan yağlı yemeği orta derecede yemelidir.
- 11 - Zikrullah'ı bitirince huzur-i kalb ile susmalı, gönülde zikrullah'ın eserlerini gözetliyerek öylece bir saat kadar kalmalıdır.
- 12 - Zikrullah'tan hemen sonra su içmekten çok sakınmalıdır. Çünkü su, zikrullah'ın yandırdığı nurları söndürür. O anda vücuda zarar verir.
- 13 - Lâilâhe illâllah ile zikrediyorsa İllâhe'nin hemzesini isbat etmelidir. Lâilâhe dediği zaman masıvayı yok edip İllâllah dediği zaman Hakk'ı isbat etmelidir.
- 14 - Manâyı düşünerek zikretmelidir. Zikir, sadece dudakların, kelimeyi tekrardan ibaret kalmamalıdır.
- “Hest Tâc-i Ârifân ez çâr terk: Terk-i Donya, terk-i Okbâ, Terk-i hestî, terk-i terk.:
- “Âriflerin tacı dört terktendir: dünyayı, ukbayı, varlığı, terki terk etmek.”
- at-Tarğîb wa't-Tarhîb sahibi Hafız Zakiyyu'd-Dîn Abdu'l-Azîm, Hadislerin ifadesine göre zikrullah'ın faydalarını şöyle tesbit etmiştir:
- 1 - Zakir, Allah'ın rahmetine ve yardımına girer, salih amel ile Rabbına hüsn-i zanda bulunur.
- 2 - Allah o kulun adını yüksek gökte, seçkin muhlis kulları önünde anar.
- 3 - Zakir, kalbini daima Rabbiyle uğraştırır.
- 4 - Allah'ı zikretme ibadeti, çok sadakadan, samimî olmıyan vatan müdafaasından üstündür.
- 5 - Zikrullah, Hannâs'ın (Şeytanın) vesveselerinden korunma, günahlara düşmekten muhafaza eden sağlam bir kaledir. (Kul, ancak Allah'ı zikirle şeytandan kurtulabilir.)

6 - Zikrullah, dünya ve Âhiret saâdetini celbeden dört şeyden biridir. Zakire tam bir i'timad verir, ona doğruluğu ve iyiliği sevdirebilir. Düşüncesinde isabetli kılar. (Ve zikreden bir dil kazandırır.)

7 - Zikrullah, Cennette yüksek derecelere ulaştırır, zakiri Cennetü'l-Firdevs olan A'la-i İlliyyîn'e yükseltir.

8 - Zikrullah, kalbi nurlandırır, diriltir, şüphesini giderir, doğruya iletir; zakir olmıyanın kalbi karanlık ve kendisi ölüdür. (Rabbımı zikredenle etmiyen, diri ile ölü gibidir.)

9 - Zakir, Peygamber (S.A.)'in emirlerine uymuş ve saâdeti tadmıştır.

10 - Allah'ı zikreden, kıyamet gününde izzet ve ikram edilir.

11 - Allah'ı zikretmiyen pişman olur. Ve bundan geri kaldığı için üzülür.

12 - Hayırlılardan seçkin bir zümre, zakirleri bekler, iyilerden bir grup onlardan bahseder. Allah onları bunun için seçmiştir.

13 - Allah, Sefere-i Berere (büyük melekler) önünde zikredenlerle iftihar eder.

14 - Zakirlerin sohpetiyle âsi saîd olur, şakî onları sevmekle ni'mete erer. Allah zakirleri seven ve onların meclislerinde hazır bulunan facire tecelli eder. Dünya malından bir şey istemiş olsa verilir.

15 - Zakirler ihsan ehli, saâdet sahipleri, hayrı kendinde tophyan, iyilik için çalışan insanlardır.

16 - Zakirler mağfirete mazhar olurlar, Allah'ın rızasına inanırlar, zikirten dönmezler. Ta Allah nimetiyle onlara tecellî edinceye kadar.

17 - Zikirler bahçe, meyvası ise ni'mettir.

18 - Kim Rabbının yanında derecesini bilmek isterse, kalbinin derinliğini zikirle doldursun.

19 - Zakirler, Allah'ın rahmet ve ihsanına yakın yüksek decerelerdedirler. Öyle ki peygamberler ve mücahitler Allah'ı razı etmekte o derecelere ulaşmak ister ve onlara gıpta ederler. Zakirlerin yüzlerinde nur parlar ve ruhları müjde ve sevinç ile çalkınır²¹.

21 Zakiyyu'd-din Abd'ul-Azim, at-Tarğîb wa't-Tarhib, C. 2, S. 407-408, dip nôt: 1

NET İCE

Biz yukarıdanberi mutasavvıflara ve tasavvuf okullarına göre zikrin çeşitli şekillerini kaynaklara istinaden tarafsız olarak açıkladık. Kur'an-ı Kerim'de bulunan âyetlere ve Hz. Muhammed'in hadislerine göre İslâmiyette zikrin mevcudiyeti inkâr kabul etmez bir gerçektir. Şu var ki gerçek mutasavvıflarla mukallidler arasında derin farklar vardır. Her zaman gerçek mutasavvıfları taklidederek zikir müessesesini istismar edenlere de çok rastlanır. Bu sebeple tasavvuf yolcularının dikkatli olmaları ve dinimizin prensiplerini kendilerine rehber edinmeleri daha sağlam bir yol olur.

Zikrin manevî faydaları muhakkaktır. Fakat İslâmiyet tamamen dünyayı terk etmeyi yasak etmektedir. Kur'an'ın temel prensibi, ruh hayatiyle madde hayatını, dünya ile âhireti beraber yürütmektedir. Cenab-ı Hak şöyle diyor: "Allah'ın sana verdiği âhret evini ara, dünyadan da nasibini unutma !"²²